

İngilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının linqvistik əsasları

Sevda Rafiq qızı İmanova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: sevda.imanova11@gmail.com

Rəyçilər: p.ü.e.d., prof. D.Ə. İsmaylova,
p.ü.f.d. M.N. Qəribova

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası səriştə, nitq, situasiya, sosial kontekst, kommunikativ normalar

Ключевые слова: межкультурная компетенция, речь, ситуация, социальный контекст, коммуникативные нормы

Key words: intercultural competence, speech, situation, social context, communicative norms

Hal-hazırda Avropa Şurasının əmək bazarı şəraitində uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün vacib olan səriştələr arasında mühüm yer tutan mədəniyyətlərarası səriştənin tələbələrə xarici dillərin tədrisi zamanı formalaşdırılması məsələsinə çoxlu sayda qərb və Rusiya tədqiqatçıları tərəfindən marağın artmasına səbəb olmuşdur. Qloballaşan dünyada əsas ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilmiş ingilis dilində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması prosesində dil daşıyıcılarının mədəniyyətini əks etdirən mətnlərdən istifadə edilməsi təlim prosesinə kulturoloji komponentin daxil edilməsini təmin edir.

Qeyd edilməlidir ki, tələbələrin həyatda düşə biləcəkləri potensial situasiyaların hamısını qabaqcadan görmək mümkün olmadığından onlara müxtəlif xarakterli situasiyalarda verbal və qeyri-verbal davranış normaları aşılmalıdır.

Xarici dil tədrisinin yuxarı mərhələsində müəllimin üzərinə bir sıra vəzifələr düşür. Birinci növbədə müəllim sosial ingilis dilinin nə olduğunu müəyyənləşdirməli və dərs dediyi ali məktəb tələbələrinin xarici dili hansı məqsədlərlə öyrənmələrini, ehtiyac və tələbatlarını araşdırmalıdır.

Müəllimin dilöyrənənlər üçün hansı sosial situasiyaların daha çətin olmasını araşdırandan sonra zəruri situasiyalardan ibarət siyahı tərtib etməsi tövsiyə edilir.

Müxtəlif sosial situasiyalarda verbal və qeyri-verbal davranış strategiyalarının aşılması istiqamətində aparılan iş aşağıdan yuxarıya doğru tədrisin növbəti pillələrində davam etdirilməlidir.

Lakin sosial ünsiyyət vərdişlərinin aşılmasına bir qədər fərqli şəkildə yanaşılmalıdır. Belə ki, birinci növbədə dilöyrənənlərə mənimsənilməli olan dil strukturları, leksik və qrammatik vahidlər təqdim edilməlidir. Növbəti pillədə onlar təqdim edilmiş dil vahidlərindən nitqlərində istifadə edirlər. Sonrakı pillədə dilöyrənənlər şərti-kommunikativ situasiyalar qururlar. Müəllimin nəzarəti altında həyata keçirilən ikinci və üçüncü pillələrdən fərqli olaraq, sonuncu pillədə dilöyrənənlər sərbəst, yaradıcı nitq nümunələri nümayiş etdirirlər.

Müəllim dilöyrənənlərə hər hansı situasiyanın şərtlərini təqdim edərək, onlardan dialoq qurmağı xahiş edir.

Məsələn, ofis işçiləri rolunda çıxış etmək və ofisə burada keçirilən iclasda çıxış etmək

məqsədlə gələn qonaqları qəbul etmək tapşırığı verilir.

Cütlüklərdə işləyənlərin biri ofis işçisi (A), digəri isə (B) qonaq qismində çıxış edirlər. Müəllim dialoqun təxmini sxem üzərində qurulmalı olduğunu bildirir və həmin sxemi onlara təqdim edir:

A gələn qonağı (B) salamlayır → B ondan hal-əhvalının necə olduğunu soruşur → A sualı cavablandırır, qonağın paltosunu götürür və ona əyləşməyi təklif edir → qonaq (B) ofis işçisinə işinə dair ümumi xarakterli suallar verir → A ona verilən suallara cavab verir və qonağa çay və ya qəhvə içməyi təklif edir → B cavab verir və öz növbəsində, ofisdə həyata keçirilən yeni layihə haqqında suallar verir → A verilən sualları cavablandırır və iclası başlamağı təklif edir → B təklifi qəbul edir.

Dilöyrənlər bu cür dialoqları olduqca maraqlı və faydalı hesab edir, onların səhnələşdirilməsində böyük həvəslə iştirak edirlər.

Müəllim dil sisteminə dair bilik və vərdisləri aşılamaqla bərabər onları dildəşiyiciləri yaşayan mühitdə qəbul edilmiş verbal və qeyri-verbal normalar haqqında məlumatlandırılmalı və mənimsənilmiş nəzəri biliklərin, əldə edilmiş vərdiş və bacarıqların hər hansı sosial kontekstdə tətbiq etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli olan təlim şəraitini yaratmalıdır. Rəsmi və qeyri-rəsmi olan sosial kontekstdə istifadə edilməli olan dil vahidləri və ünsiyyət normalarının arasında olan mühüm fərqləri təhsilalanların diqqətinə çatdırmalı, formal, qeyri-formal sosial kontekstlərdə verbal və qeyri-verbal davranışın xüsusiyyətləri haqqında onları məlumatlandırılmalıdır. İngilis dilini öyrənmələr eyni replika və ya suala bəzən bir neçə cavab variantlarının mümkün olduğu haqqında məlumatlandırılmalıdırlar. Məsələn, dilöyrənlərə məlumat çatdırılır və mümkün olan cavab variantları onlara təqdim edilir:

“Believe it or not, myriad studies have shown that as long as you have enough income to cover basic needs, happiness goes up very little with more cash”.

a) *How interesting!*

b) *I'm pleased to hear that.*

c) *Terrific/great!*

d) *That is a good news.*

“Nothing is being done to improve the environment”.

a) *That's unfortunate.*

b) *Don't worry about it.*

c) *What a pity!*

d) *How terrible!*

Dilöyrənlərdə ünsiyyət vərdislərinin inkişaf etdirilməsi məqsədlə tövsiyə edilən fəaliyyət növlərindən biri situasiya qurmaqdan ibarətdir.

Onlara aşağıdakı şəkildə tərtib edilmiş kartların təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər:

Card №1. At a party.

You have seen the person before. But you don't remember his/her name. Try to find out the name politely.

Card №2. At a party.

You have seen the person before. You remember his/her name. Greet him/her and ask how he/she is.

Card №3.

Divide into groups and use motions below to have a debate:

What would scare you the most, or make you the most nervous? Why? Try to reach an agreement on which is the scariest.

Put your arguments for and against:

- a) *speaking English to a native speaker*
- b) *speaking English in the classroom*
- c) *speaking English outside the classroom*
- d) *speaking English to a non-native speaker*
- e) *speaking English to a fluent user of the language*

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tədqiqatçıların fikrincə, ana dilində formalaşdırılmış şifahi nitq vərdişləri öyrənilən xarici dilə, o cümlədən də ingilis dilinə köçürülməlidir. Lakin dilöyrənənlərin nəzərinə çatdırılmalıdır ki, çox vaxt ana dilində mövcud olan və xarici dildə tətbiq edilən sxemlər bir-birinə uyğun gəlmir. Xarici dillərin təlimi prosesi tədris edilən dil sistemilə təhsilənlərin ana dili sistemi arasında olan fərqləri, dillərin yalnız birinə xas olan xüsusiyyətləri nəzərə almaqla təşkil edilməlidir. Öyrənilən xarici dil və dilöyrənənlərin ana dili arasında mövcud olan fərqlər müxtəlif sahələrdə aşkar oluna bilər.

A.Məmmədov, M.Məmmədov qeyd edirlər: “Aydındır ki, insanlar ideologiyayı sosial həyatda əldə edir və o, intuitiv olaraq, biliyə çevrilir. Eyni zamanda, hər hansı bir diskurs tipi və janrında mədəniyyət amilinin rolu da çox mühümdür. Əgər mədəniyyəti də cəmiyyətdə mənimsənmiş bilik kimi qəbul etsək, bu zaman diskursla bilik arasındakı münasibətlərin tətbiqi ön plana çıxır. Bu münasibətlər isə son onillikdə formalaşan diskursa sosio-koqnitiv yanaşma çərçivəsində nəzərdən keçirilir” (1, s. 48).

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, xarici dilin aspektlərinin, dildə mövcud olan leksik vahidlərin və qrammatik strukturların mənimsənilməsi heç də həmin dildən kommunikasiya məqsədləri ilə adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsini təmin etmir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dildəşiyıcıları olan cəmiyyətdə qəbul edilmiş linqvistik və eləcə də ekstralingvistik kodların təhsilənlər tərəfindən mənimsənilməsi olduqca vacibdir. Həm linqvistik, həm də ekstralingvistik səviyyədə dildaxili və dillərarası interferensiya hallarına səbəb ola bilən amillərin aşkar edilməsi həmin halların aradan qaldırılmasını mümkün edir.

Təlim situasiyaları onlarda real və qeyri-real komponentlərin nisbətindən asılı olaraq, səciyyələndirilir. Bu göstəricini əsas tutaraq, məhz real modellər olan şərti-real situasiyalar təbii situasiyalara ən yaxın hesab edilə və uğurla istifadə edilə bilər. Problemlı situasiyalarda baş verən proseslər ingilis dilində nitqin fəallaşdırılması, mənimsənilmiş linqvistik materialların aktualaşdırılması və şifahi nitqin əsasını təşkil edən potensial fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün və beləliklə, mədəniyyətlərarası səriştənin inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli şəraitin yaradılmasını tələb edir. Müəllim situasiyalara uyğun olan intonasiyadan istifadə etməyin ünsiyyətin uğurlu və ya uğursuz olmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri olduğu haqqında tələbələr məlumatlandırılmalıdır.

Dilöyrənənlərdə bu və ya digər tipik olan situasiyayı ona uyğun olan leksik vahidlər və söz birləşmələri ilə əlaqələndirmək bacarığının şifahi nitqin tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi zəruridir (4, s. 45).

İngilis dilinin və ana dilinin kommunikatıv baxımdan müqayisəli təhlili, konkret kommunikatıv situasiyalara uyğun olan nitq və struktur modellərinin müqayisəsi tövsiyə edilməlidir. Bu istiqamətdə müqayisəli tədqiqatın həyata keçirilməsi iki dildə mövcud olan analoji kommunikatıv situasiyaların və eyni zamanda müqayisə edilən dillərin yalnız birinə xas olan situasiyaların mövcudluğunu aşkar etməyə kömək edəcək.

Bundan əlavə, situatıv modellərin müəyyən edilməsi tələbələrin diqqətini xarici dil vahidlərinin istifadə edilməsi normalarına cəlb etmək və onlarda mənimsənilmiş linqvistik materialları real gerçəkliklə yaradıcı şəkildə əlaqələndirmək bacarığı və mədəniyyətlərarası səriştə-

nin formalaşdırılması üçün səmərəli şərait yaradır.

Beləliklə, tələbələrdə ingilis dilinin tədrisi zamanı mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırarkən şifahi nitq bacarıqları aşılamaq, müvafiq linqvistik materialların və nitq modellərinin dilin normalarına uyğun kommunikasiya prosesində işlədilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İngilis dili dərslərində təlim situasiyalarından geniş şəkildə istifadə etməklə dil faktlarının mənimsənilməsi prosesini daha səmərəli şəkildə təşkil etmək və bu istiqamətdə daha yüksək nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.

Tələbələrə təqdim edilən situasiyalar real ünsiyyət situasiyalarına yaxın olmalı və konkret kommunikativ situasiyalarıda təhsilənlərin bilavasitə “iştirak etmə effekti”ni təmin etməlidir.

İngilis dilində təqdim olunan situasiyalar onları maksimum dərəcədə fəallaşdıraraq, öyrənilən xarici dildə şifahi nitq ünsiyyətinə qoşulmalarına həvəsləndirilməlidir. Təhsilənlərin ingilis dilində danışmağa maraqlı olması ən önəmli şərtlərdən biridir (2, s. 119).

Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, müəyyən dil materiallarının səmərəli şəkildə fəallaşdırılmasına səbəb ola bilən zəruri şərtlərdən biri mənimsənilməli olan linqvistik materialların və nitq modellərinin təhsilənlərin kommunikativ baxımdan tələbatlarına uyğun olmasıdır (3, s. 120).

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı dilöyrənlərin hər hansı tələbatına cavab verən və onun fəaliyyətini istiqamətləndirən şərtlərdən ən önəmli onlarda dilin öyrənilməsinə olan həvəsidir. Dillərin tədrisində motivasiya mənimsənilməli olan linqvistik materialların öyrənilməsinin zəruriyyəti və dilöyrənlərin yerinə yetirdikləri müxtəlif fəaliyyət növlərinin məqsədəuyğunluğu kimi çıxış edir. Bu tədrisin səmərəliliyini təmin edən vacib şərtlərdəndir. Hər hansı dil materiallarının mənimsənilməsi zamanı tədris mürəkkəbləşən tapşırıqların yerinə yetirilməsi və mərhələli şəkildə yaradıcı nitq ünsiyyətinə keçməsinə mümkün edən amillərdən ən vacibi dilöyrənlərin dilin öyrənilməsi və ondan kommunikativ məqsədlərlə istifadə edilməsinə olan marağıdır (3, s. 89).

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasına kommunikativ yanaşma tələbələrə tədris edilən xarici dil sahəsində biliklərin hazır şəkildə təqdim edilməsi deyil, əldə edilmiş bilik və bacarıqların təbii kommunikativ fəaliyyəti prosesində təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, situativ nitqlə bərabər kontekst-situativ və kontekst üzərində qurulan nitq növü mövcuddur. Adı çəkilən nitq növü kontekst situasiyaların geniş şəkildə istifadə etməklə əmələ gəlir və hər hansı mətnə və yaxud nitqdə dilin şərait, münasibətlər və real gerçəkliyin əlaqəli şəkildə dil vasitəsilə əks etdirilməsi kimi başa düşülür. Tədris edilən xarici dildə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması prosesində dil daşıyıcılarının yaşadığı ölkələrdə rast gəldikləri situasiyalara mümkün dərəcədə uyğun olan situasiyaların təqdim edilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu da tələbələrin gələcəkdə dilin təbii ünsiyyət vasitəsi olduğu şəraitdə sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanlarını inkişaf etdirir. Sınıf şəraitində bu yanaşmanın həyata keçirilməsi məqsədilə bədii ədəbiyyatda olan problemlə situasiyalardan istifadə etmək tövsiyə edilə bilər (4, s. 64).

Hər hansı mətnin tərkibində olan semantik informasiya şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi üçün stimula ola bilər.

Eyni zamanda mətnə olan linqvistik xarakterli informasiya kommunikasiyanın adekvat linqvistik vasitələrdən və nitq modellərindən istifadə etməklə həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Dil daşıyıcılarının yaşadıkları mühitdə rast gəldikləri və onların nitq davranışlarının nümunələri kimi qəbul edilə bilən kommunikativ situasiyalar əsasında təsvir edilən kontekstual

situasiya sinif şəraitində analoji nitq situasiyaların yaradılması üçün bir model hesab edilə bilər. Həmin situasiyaların yaradılması mənimsənilməli olan dil materialları və nitq modellərinin kommunikasiya prosesində istifadə edilməsi məqsədini güdür.

Fikrimizcə, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı nitq fəaliyyətinin stimullaşdırılması yolları müəyyən edilərkən, üstünlük real kommunikasiya situasiyalarının modelləri tələbinə cavab verən kontekstual situasiyaya verilməlidir.

Beləliklə, kontekstual situasiya təhsilənlərin verbal fəallığı stimullaşdıran bir vasitə hesab edilə bilər. Kontekstual situasiya həm də hər hansı xarici dilin öyrədilməsində əsas məqsəd olan tədris edilən dildə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı anlaşılıq və rəvan nitqə yiyələnmək üçün səmərəli şəraitin yaradılmasını təmin edən vasitələrdəndir.

Məqalənin aktuallığı. İstənilən situasiyada baş verən ünsiyyətin əsasında anlaşılıq nitq durur. Bu da leksik vahidlərin və qrammatik strukturların mənimsənilməsi, ümumilikdə, dil faktlarının yerli-yerində işlədilməsi zamanı daha anlaşılıq xarakter kəsb edir. Məqalənin aktuallığın da bununla şərtlənir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi müəyyən misallar əsasında mədəniyyətlərarası səriştənin uğurla həyata keçirilməsində linqvistik faktların araşdırılması və təhsilənlər tərəfindən mənimsənilmə zəruriliyinin nəzərə çatdırılmasıdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin təcrübi əhəmiyyəti əldə edilmiş nəticələrin tədris prosesinə tətbiqi ilə şərtlənir.

Ədəbiyyat

1. A. Məmmədov., M. Məmmədov. Diskurs tədqiqi. Bakı, 2016, 111 s.
2. А.А. Леонтьев, Е.Ф. Парасов, Ю.А. Сорокин и др. Национально-культурная специфика речевого поведения. М.: АН СССР, Наука, 1977, 552 с.
3. Berns, M. Context of Competence: Social and cultural considerations in communicative language teaching. New York: Plenum Press, 1990, 456 p.
4. Lightbown P. M. and Spada N. How languages are learned. Oxford: Oxford University Press, 1993, 135 p.

С.Р. Иманова

Лингвистические основы межкультурной компетенции в преподавании английского языка

Резюме

Процесс обучения английскому языку в целом должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В статье большое внимание обращено фактам, полученным из литературы. Автор пытается раскрыть роль межкультурной компетенции, ссылаясь на исследованные работы ученых, а также подчеркивает ее важность.

S.R. Imanova**Linguistic backgrounds of intercultural competence in elt****Summary**

The article deals with the problem of linguistic backgrounds of intercultural competence in ELT. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The whole process should be goal-oriented and systematic. It will make the process more effective. A great number of research works have been analyzed for introducing the facts in the paper. One of the important goals of the article is to detect and find out the linguistic backgrounds of intercultural competence in ELT. The author emphasizes its role in methodology.

Redaksiyaya daxil olub: 16.02.2021